

www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

TBMM Tutanaklarına Göre Arapça Ezan Yasağının Kaldırılmasına Yönelik Bir Değerlendirme

The Repeal of the Law Banning the Arabic Azan in the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM)

Ebru Çoban*

Abstract: This study covers the abolition of the ban on Arabic azan on 16 June 1950, which was imposed on 18 July 1932. The ban on reciting azan in Arabic was in fact the implication of Turkish nationalism. The Republic of Turkey, from its foundation until 1950, had adopted the policy of minimizing the effect of Islam on the state institutions as it was struggling to complete building a nation-state. For this reason, reaction to the Arabic azan was one of the most important practices of the Kemalist ideology. According to the Kemalists, every nation should have prayed in its own language. This understanding carries close similarities with Martin Luther's translation of bible into German, believing that people should practice their religion in their own languages. Before de jure ban on 18 July 1932, the Directorate of Religious Affairs had already ordered muftis that the azan would be recited in Turkish henceforth. The decision faced serious popular opposition, and the relevant authorities began taking legal action from 1933 onward against those who did not comply with the ban. The Turkish azan had been executed between 1933-50. The longing for the azan, starting with "Tanrı uludur – God is the great" in its new Turkish version, to be recited again in its original Arabic form found a response in the politics of Democrat Party. It should be noted that it was welcomed with a popular cheer when law was proposed at TBMM for the azan to be recited again in Arabic. It is possible to see the sentiments of Democrat Party MPs, especially during the parliamentary sessions to repeal the law banning the Arabic azan. Actually, throughout the sessions, the Republican People's Party MPs did not overreact either to the lifting of this ban. The statements by the MPs about the reasons why the ban should have been lifted are taken place in this work as well.

Structured Abstract: The most fundamental issue that marked the period between the introduction and abolition of the Arabic Azan Ban was secularism. Secularism should be viewed as the state's attempt to control religion in Turkey's secular life. Especially, Mustafa Kemal Pasha was aware that the abolition of the caliphate was so difficult as he saw the opposition against him in the mental sense of continuation of the Ottoman sultanate during the abolition of the sultanate. For this reason, it was important that at least a rupture of that mental thought was at the basis of the abolition of the Caliphate. Almost all of the secularism-oriented reforms made after the abolition of the caliphate had the aim of purging the disguise of Ottomanism from an Islamic character. The Kemalist regime's ban on Arabic Adhan should not be evaluated together with Islamic elements. There, the Turkification of Islam should be deduced, more specifically, as a result of adding the

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr. Bingöl University, Faculty of Science and Letters, Department of History
ORCID 0000-0003-4408-8481
ebruçoban_34@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Çoban, E. (2021). TBMM tutanaklarına göre Arapça Ezan yasağının kaldırılmasına yönelik bir değerlendirme. *Turkish Studies - Social*, 16(6), 2189-2199. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52232>

Received/Geliş: 03 August/Ağustos 2021

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2021

Checked by plagiarism software
CC BY-NC 4.0

dough of Turkism. It is the stage of forming the tradition of looking at Mustafa Kemal as a Martin Luther in the intellectual structure of the 1930s. This phase had to be used in a political construction process, and religious motifs had to be used together. Such an attitude towards Mustafa Kemal Pasha, who is regarded as the creed of the Turks, should be perceived as the Turkification of Islam. For this reason, it is necessary to evaluate the issue of Turkishization of the azan not as a kind of alienation from Islam, but with the nationalism approach of the 1930s.

It should be noted that the awe mentioned above began to change with the year 1945. It should be said that the expression of a secularism-oriented opposition to the CHP administration, especially in the provinces, together with the economic conditions of the period, turned into anger. The initiative of the CHP administration to open imam-hatip schools in 1945, the fact that Quran courses were not opened, and most importantly, that they did not take a hard attitude towards the lodges and zawiya's, was to ensure the support of the opposition. As a matter of fact, with the 1950 general elections, it emerged as a result of their opposition to the CHP in the countryside. It is worth noting that the deputies who took the floor on behalf of the CHP in bringing the Arabic Azan Ban, which was the first initiative of the DP, to the parliament, used a normative language against the law. Generally, the main idea defended by the representatives of the main opposition parties on why this law was enacted:

The policy of the national state and national consciousness in Turkey was established with the Republic, as a requirement of this policy, the issue of call to prayer was accepted as a matter of language and national consciousness, and the national state policy ordered the use of Turkish wherever possible, and the call to worship in the Turkish homeland is also in our own language. Indicated that they always preferred Again, the deputies of the opposition parties stated that they were not in favor of opening a policy discussion on the issue of Turkish call to prayer, but they would not be against removing the issue of Arabic call to prayer from being a criminal matter, trusting that the national consciousness would resolve this issue by itself. It is seen that the representatives of the opposition parties paid attention to the language of the message in the conditions of the period when they were oscillating between defense and support. It is understood that this issue is a non-partisan issue and they try not to make political material to the extent of the people's will. However, it has been tried to be defended in a gentle way that this attitude does not exist in the DPs, moreover, where it is used as a political material, as it is understood in the speeches of some deputies. It is seen that İsmet İnönü told the party in the parliamentary meetings that they should at least act moderately on this issue, that the abolition of the Arabic Azan Ban would not contradict any revolution, moreover, this decision was taken in order to save Arab culture from the influence of Turkish culture in the conditions of that day.

After the Arabic Adhan Ban is lifted, perhaps the following question may come to mind. Could it be time for the Turkish sermon to be abolished, now that the ban on Arabic Adhan has been lifted? In fact, this question also needed to be answered. In 1926, the President of Religious Affairs Rıfat Börekçi published a series of Turkish sermon samples containing concepts such as defense of the homeland, brotherhood, festive weeks, honor of military service, state and glorifying the homeland, which could help the nation-state building processes.

Keywords: Azan, Atatürk, Arabic, Turkish, Democrat Party

Öz: Bu çalışma 18 Temmuz 1932 tarihinde getirilen Arapça Ezan Yasağı'nın 16 Haziran 1950 yılında kaldırılmasıyla birlikteki süreci içermektedir. Ezan yasağının getirilmesi esasında milliyetçiliğin din üzerindeki tezahürünün karşılığıdır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğundan 1950 yılına kadar bir tarafta ulus-devlet inşasını tamamlamaya çalışırken diğer taraftan ise İslam'ın devlet kurumları üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik uygulamaya yer vermiştir. Bu nedenle Kemalist düşüncenin üzerinde durduğu önemli uygulamalardan biri de ezanın Arapça okutulmasına yönelik tepkisidir. Çünkü Kemalistlere göre her ulus kendi dinin de ibadet etmelidir. Bu anlayış Martin Luther'in başlattığı İncil'in Almancaya çevrilmesi ve bireylerin kendi dininde ibadet etmesine yakın bir tavır sergilemektedir. Ezan, 18 Temmuz 1932 tarihinde fiilen yasaklanmadan önce Ocak 1932 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülere ezanın bundan sonra Türkçe okutulacağı bildirilmiştir. Bu karar neticesinde halk tarafından ciddi tepki gösterilmişse de 1933 yılından itibaren yasağa uymayanlar hakkında yasal işlem başlatılmıştır. 1933 yılından 1950 yılına kadar ezan Türkçe okutulmuştur. *"Tanrı uludur"* diye başlayan ezanın Arapça okutulmasına duyulan özlem Demokrat Parti'nin siyasetinde kendisine yer bulmuştur. Ezanın yeniden Arapça okutulmasına yönelik kanun

Meclise geldiğinde halk nezdinde ciddi bir sevincin oluştuğunu ifade etmek gerekir. Özellikle Meclis görüşmelerinde yasanın kaldırılmasına yönelik Demokrat Parti milletvekillerinin hissiyatlarını görmek mümkündür. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri de bu yasağın kaldırılmasına çok fazla tepki vermemiştir. Bu çalışmanın özelinde milletvekillerinin yasağın neden kaldırılması gerektiği üzerine vermiş oldukları beyanatlar da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ezan, Atatürk, Arapça, Türkçe, Demokrat Parti

Giriş

Bütün dinlerde olduğu gibi, İslam dininde de ibadete çağrı konusunda kendine özgü bir uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulama, namaz ibadetiyle özdeşleşen ezandır (Koca, 2015, 133). Ezan kelimesi sözlükte “*bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek*” manasında olan, terim olarak farz namazları vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder. Mana ve içerik bakımından ezan hem namaz hem de İslam için bir çağrı olarak kabul edilir (Çetin, 2014, 36). Bir diğer kaynakta ise, İslam’ın şiarı ve Müslüman varlığının sembolü olarak kabul edilen ezan, Müslüman varlığının simge çağrısı, namaza ve İslam’a çağrı aynı zamanda, İslam akidesinin özet bildirgesi, İslam medeniyetinin önemli bir sembol unsuru olarak tanımlanmıştır (Özpınar, 2010, 19). Tüm Müslümanlarca kabul edilen ezan Arapça yapılmış ve bu uygulama, İslamiyet’i benimseyen Selçuklu Türklerinden başlayarak Osmanlı Devleti’ne kadar devam etmiştir. (Akgün, 1979, 105).

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Türkçülük fikrinin ve buna bağlı olarak dilde sadeleşme akımının ortaya çıkmasından sonra ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görüşler ileri sürülmeye başlanmışsa da bu görüşler sadece özellikle ezanın Türkçeleştirilmesi gerektiği düşüncesi üzerinde önemli tartışmalara yol açmıştır (Ayman&Uzun, 2014, 38). Ezanın Türkçeleştirilme çabaları, Cumhuriyet’ten önce Meşrutiyet’e kadar uzanmakla birlikte, ilk olarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu olarak bilinen Ali Suavi’de görülmüştür. Bir dönem Avrupa’da sürgünde bulunan Ali Suavi, Avrupa’nın milliyetçi fikirlerinden etkilenmiş, İstanbul’a döndükten sonra da II. Abdülhamit tarafından Galatasaray Mektebi Sultanisi Müdürlüğü’ne getirilmiştir (Zengin, 2015, 8). Suavi, devamlı Türk dilinin özgürlüğünü savunmuş, camilerde halka bu konunun önemini açıklamıştır. Hatta Müslümanlara göre en mükemmel dil sayılan Arapça’yı eleştirmiş, dil davasında kesinlikle hutbeler ile namaz surelerinin, Türkçeleştirilebileceği ve Türkçe namaz kılınabileceği fikrini savunmuştur (Akgün, 1979, 106). Fakat o dönemlerde bu fikirler çok rağbet görmemiştir. Daha sonra II. Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde, ibadetin Türkçe yapılması fikri tekrar gündeme gelmiş ve bu yıllarda Türkçülük akımının da etkisiyle bu fikir ilgi görmüştür. Devrin yazarları Türk dilini öz duruma getirmenin öneminden bahsetmiş ve bu dönemde Türkçülük akımının savunucularının başında gelen Ziya Gökalp, Türkçe ezan olmasını isterken, ibadetin de milli dil ile yapılması gerektiğini savunmuş ve hatta bu düşüncesini “*Vatan*” adlı şiiriyle dile getirmiştir (Alkan, 2014, 101). Muhtemelen ezanın Türkçeleştirilmesini ilk isteyen kişi olarak bilinen Gökalp, 1918’de Yeni Hayat dergisinde yayımlanan Vatan şiirinde, “*Bir ülke ki, camiinde Türkçe Ezan okunur. Köylü anlar manasını namazdaki duanın... Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur’an okunur. Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu hüdanın... Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın*” dizelerinde açık bir şekilde bu arzusunu belirtmiştir (Cündioğlu, 1999, 186).

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasının ardından yeniden düzene sokulmaya çalışılan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde her alanda devrim yapılmaya başlanmıştır. Bu devrimlerin başında ulusal temellere dayanan Cumhuriyet Türkiye’sinde Arap kültürünün öteden beri Türk kültürü üzerinde süregelen baskısına son verip, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi için yapılan çalışmalar gelmektedir. İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi faaliyetlerinin ana çıkış noktası milliyetçiliktir. Ali Suavi ve Ziya Gökalp’in ezanın Türkçe okunması gerektiği düşüncesi, Cumhuriyet’in İlanı ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir (Gez, 1996,

157). Atatürk'ün emri üzerine 1932 yılının Ramazan ayı öncesi Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne Dolmabahçe Sarayı'nda tahsis edilmiş odada Maarif Vekili Reşit Galip ile Hasan Cemil Çamlıbel'in yönetiminde dokuz meşhur hafız tarafından ezanın Türkçeleştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Bu hafızlar, Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii Müezzini Hafız Kemal, Hafız Saadettin Kaynak, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar Okur, Hafız Zeki ve Sultanselimli Hafız Ali Rıza (Sağman) dır (Çetin, 2014, 39). Çalışmalar tamamlandıktan sonra ilk Türkçe Ezan Hafız Sadık Bey tarafından 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'nda ve (Anadolu, 2 Şubat 1932), bir sonraki günde de Bursalı Hafız Rıfat Efendi tarafından Fatih Camii'nde okunmuştur (Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 1932). Türkçe Ezan Atatürk'ün ölümüne kadar okunmaya devam etmiş, fakat bu işlem hiçbir şekilde kanun halinde uygulanmadığı için Atatürk'ün ölümüyle birlikte ezanın Türkçe okunması kısıtlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde 2 Haziran 1941 günü "*Arapça ezan ve kamet okuyanlar*" olarak Meclis'te oylanarak Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesi uygun görülerek, ezanın sadece Türkçe okunacağı, bunun dışında başka herhangi bir dille okunamayacağı kanuni düzenleme ile belirtilmiştir (TBMMZC, C.19, İ.II, D.6, 2.6.1941, 6).

İbadet dilinin Türkçeleştirme çalışmaları, bir takım karşı çıkışları ve itirazları beraberinde getirmiştir. İbadet dili üzerinde yapılan bu oynamalar, halk üzerinde bir şok etkisi yaratmış, Türkçe Kuran okuma ve Türkçe hutbe anlatımları halk tarafından ne kadar hoş karşılanmışsa, Türkçe ezana bir o kadar itiraz edilmiştir (Dikici, 2010, s. 85). Çünkü Arapça ezan yüzyıllardır aynı lisan ile okunmuş ve onlarca neslin hafızasına günde 5 vakit kazınmış, yani duygusal bir uyum ile özümsemiştir (Zengin, 2015, 19). Ezan yasağına karşı çıkılmasına rağmen Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü, Atatürk'ün en yakın dava arkadaşı olması nedeniyle devrimlerin hızını kesmeden 1946 yılına kadar sürdürmüştür. 1938-1945 yılları arasında tek parti yönetiminin devam etmesinin etkisiyle devrimlere karşı ciddi manada herhangi bir karşı faaliyet olmamış ve herhangi bir mücadeleye de gerek duyulmamıştır. Ancak 1946 sonrası çok partili sistemin ortaya çıkardığı "*oy paylaşımı*" mücadelesi, "*karşı faaliyetler*" açısından yeni bir dönem başlatmıştır. Dönem içinde "*karşı faaliyetler*" yer alırken "*Atatürk devrimlerine karşı faaliyetlerle mücadele*" kapsamında kurumsal bir etkinlik görülmemiş, toplumsal ve bireysel çıkışlar yer almıştır (Özçelik, 2012, 104).

1-Çok Partili Hayat ve Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, Türkiye'nin siyasal anlamda bir yol ayrımına geldiğini gösteriyordu. İsmet İnönü, bu yol ayrımının farkına vararak yönünü demokratikleşme adımı olan çok partili hayata geçişe çevirerek buldu. İnönü, Meclisin açılış töreninde artık eski dönemlerin geri kaldığını belirterek, demokrasi için olmazsa olmaz olarak gördüğü siyasi partilere olan ihtiyaçtan bahsederek, yeni partilerin kurulmasına izin vereceğini subliminal mesaj olarak verdi. Bu mesajı ilk olarak somut adımlarla yürüten Milli Kalkınma Partisi (MKP) 18 Temmuz 1945 tarihinde kuruldu. MKP'nin dışında CHP içerisinde uzun zamandır kangren haline geldiği ifade edilen muhalif kesim olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koralan gibi milletvekilleri de CHP'den ayrılarak Demokrat Partisi'ni kurdular (Eroğul, 2014, 2014).

DP'nin kuruluşu ilk etapta toplumda bir heyecan yaratmamıştı. Ancak 1946 yılında yapılan genel seçimlerden sonra DP'lilerin kazandığı milletvekili sayısı ve CHP'ye karşı yürütülen muhalif duruş bu heyecanın somutlaşmasına zemin hazırladı. Özellikle DP'lilerin muhafazakâr tutumları, dini duruşları olan aktörlerle fikir alışverişinde bulunmaları, halkın DP'ye karşı bakış açısını değiştirdi. Zira CHP Milletvekili Neşat Hakkı Uluğ'un ifadesiyle halkın gözünde CHP bir dinsiz parti konumundaydı (Koçak, 2017, 180). Bu olguyu iyi işleyen DP, özellikle doğu ve güneydoğu illerinde şeyhlerle olan iş birliklerinin seçim sonuçlarına yansımaları bekliyordu. Bölgeye yapılan mitinglerde dinsel ifadelerin sık sık kullanılması, siyasal geleneğin bozulmasını ortaya çıkardı (Ersanlı, Özdoğan, & Uçarlar, 2014). Özellikle 14 Mayıs 1950 yılında yapılacak genel seçimlere doğru DP'nin dindar kesimle olan iş birliğinde artış gözlenmeye başlandı. Tabi bu durum karşılıklı

pragmatik siyasal düzlem içerisinde yapılabilirliği bulunmaktaydı. Diğer taraftan 1948 yılında kurulmuş olan Millet Partisi (MP), ilk defa Arapça ezan yasağıyla ilgili bir adım atarak parti programına eğer iktidara gelirlirse bu yasağın kaldırılacağını beyan etti. Hemen arkasında İsmet İnönü, İlahiyat Fakültesi Dekanı Şemsettin Günaltay'ı başbakanlığa getirerek seçmene yönelik dini bir mesaj verdi (Gözyayın, 2016, 29). 1948 yılında Fevzi Çakmak'ın ölümü üzerine radyoda müzik yayını yapılması üzerine DP taraftarları, Fevzi Çakmak'ın dindar bir karakter olduğunu belirterek bunu protesto edip polisle çatışması, DP ile dindar kesim arasında ciddi bir bağın kurulduğunun göstergesiydi (Kırkpınar, 2018, 352).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle birlikte iktidara gelen DP'nin, bu zaferinin arkasında ona destek veren paydaşlarının sorunlarına kayıtsız kalması beklenemezdi. Dile kolay Türkiye 27 yıl tek parti iktidarıyla yönetilmiş, devlet ile halk arasında kalın bir duvar örülmüştü. Bu duvarın azaltılması veya yok edilmesi yolunda DP'nin önünde önemli adımlar vardı. Bir kere kişi hak ve hürriyeti ile başlayan ve dinsel temaların işlenmesine yönelik yasaklar geniş bir kulvarda bulunuyordu. Dahası DP içerisinde Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'ın Erzurum'dan, Şeyh Selim'in oğlu Übeydullah Seven'in Hakkâri'den ve Şeyh Selahaddin İnan'ın Bitlis'ten DP listelerinden milletvekili seçilmesi, DP'nin dini anlamda halka yönelik bir mesajının olduğunun göstergesiydi (Bruinessen, 2013, 376).

Yeni dönemde Meclis'in açılmasından sonra DP, dini konularla ilgili vaatte bulundu. Özgürlüklerin gerçekleştirilmesi konusunu gündeme aldı. Zaten DP'nin, kendi programının on dördüncü maddesinde dini hususlara karşı yaklaşımı şöyleydi: *"Partimiz lâiykliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve lâiykliğın din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır."* (Demokrat Parti Programı, 1946, 4). Başbakanlığa getirilen Adnan Menderes, hükümet programını okurken değindiği *"din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anıyoruz"* (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, 759) ifadesi, dini mevzularda bazı adımların atılacağını işaret ediyordu. Menderes, konuşmasının devamında manevi değerlerden, muhafazakâr tutumlardan bahsederek dini konularda hoşgörölü olacağını belirtmekteydi. Hükümet programının açıklanmasından 18 gün sonra dini yasaklardan olan Arapça ezan yasağı gündeme geldi. Esasında bu durum Başbakan Menderes'in ifade ettiği gibi *millete mal olmamış inkılaplar* olarak değerlendirilmekteydi. Millete mal olmamış inkılap olarak nitelendirilen Arapça ezan yasağının gündeme alınması, DP iktidarının ilk tasarısı olması bakımından dikkat çekicidir (Nal, 2005, 148).

Ezanla ilgili gündem kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlayınca konu önce DP Meclis Grubu'nda konuşulmaya başlandı. Bu arada Başbakan Menderes'in, Zafer gazetesine verdiği demeçte ezanla ilgili şu sözleri değişimin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir: *"Önceleri memlekette bütün türbeleri kayıtsız ve şartsız kapamak, bunları birer ziyaretgâh olmaktan çıkarmak lüzumlu ve zaruri idi. Fakat şimdi, Arapça ezanın okunabileceğine itiraz edenler, eski Türk büyüklerine ait olanlardan başlayarak birer birer türbeleri açmak yoluna girmişlerdir. Dün, İlâhiyat Fakültesi diye bir fakülte yoktu. Mekteplerde din dersleri kaldırılmıştı; fakat bugün, her türlü hürriyetler içinde vicdan hürriyetine de verdiğimiz ehemmiyetle bu fakülteyi açtık ve mekteplerimizde din derslerini ihya ettik. Bunlar, inkılâpçılık prensibinden fedakârlık mıdır? Hayır, inkılâpçılığa bağlılığımız günden güne çok daha kuvvetlendiği içindir ki, hürriyetler rejimi genişlemektedir"* (Zafer, 6 Haziran 1950, 1). Menderes'in bu beyanatı gerek DP ve gerekse CHP saflarını hareketlendirmeye yetti. Bilhassa basın üzerinden bu konunun ciddi manada işlendiği görülmektedir. Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik, Menderes'in ezanla ilgili ifadelerinin Halk Partisi tarafından eleştirilmesini abartılı bulduğunu, tam aksine Menderes'in bu konuda ilerici

bir görüşe sahip olduğunu belirtmektedir (Zafer, 7 Haziran 1950,3). Akşam gazetesinden Necmeddin Sadak ise Menderes'in bu çıkışını "Tavizle İşe Başlamamak" başlıklı yazısında Menderes'e birtakım uyarılarda bulunmaktadır (Akşam, 8 Haziran 1950,1). Yeni Sabah gazetesinde ise Menderes'in söylemi karşısında halkın mutluluk duyduğu ancak bazı kendini bilmez güruhların sanki inkılaplar elden gidiyormuşçasına bir bardak suda fırtına kopardığı ifade etmektedir (Yeni Sabah, 8 Haziran 1950,3).

Konu, kamuoyu, basın ve halk tarafından tartışıldıktan sonra DP yönetiminin almış olduğu kararlar meselenin Meclise taşınması fikri ortaya çıktı. Nitekim Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Kayseri Milletvekili İsmet Berkok ve 13 arkadaşı, üçüncüsü de DP hükümeti tarafından meclise Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla ilgili yasa önerisi sunulmuştur. 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan tarafından (TCK'nın 526. Fıkranın tadili) TBMM Başkanlığına sunduğu kanun teklifinin gerekçesi şöyledir: "Sabık iktidarın laikliği din aleyhinde tefsir etmesi suretiyle ve bu cümleden olarak iman ve amelden mürekkep Müslümanlık dinin amele taallük eden ezan ve kametin Türkçe okutulmasını mecbur tutması laiklik prensibini ihlâl ve Anayasanın verdiği vicdan hürriyetine tecavüzdür. Laik bir idarenin bir Hristiyan mabedinde çalınan çan tokmağını şu kadar veya şu şekilde vuracağı hususlarına müdahale etmesi nasıl bir haksızlık teşkil ederse, aynı şekle muvazi olan ezan ve kameti şu şekil veya şu lisanla okutmak istemesi de o nispette haksızlık, hatta din vicdan hürriyetine bir tecavüzdür. Hakkiyle ve ilmî bir şekilde Türkçe'ye tercüme dahi edilemeyen ezan ve kamet Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kabul edilecek şekli ne olursa olsun hâlen bu mevzûda laiklik prensiplerini ihlâl eden T.C.K. 526/2 fıkrasındaki (veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) kaydının kaldırılması suretiyle mezkûr maddenin ekli tasarı şeklinde tadilinde zaruret görmekteyiz. Bu zaruret, çeşitli ırk ve lisanlara sahip 500 milyondan fazla Müslümanın kabul ettiği, hatta hangi Hristiyan memleketinde yaşarsa yaşasın tatbikatında asla güçlük çekmediği bu ibadet usulüne medenî ve lâik bir devlet olarak müdahale etmemiz bariz bir hatadır. Bu bakımdan ekli tasarı hazırlanmış bulunuyor" (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. I, 19.09.1950, 3).

İkinci kanun teklifi ise Türk Ceza Kanunu'nun 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifini Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşı vermiştir. Başkanlığa verilen teklifte ezan meselesi şu şekilde açıklanmıştır: "4696 sayılı Anayasa Kanunu'nun ikinci maddesinde mündemiç (Lâiklik) kelimenin mânası, Devlet işlerinde dinin, din işlerine de Devletin karışmaması, din ile dünya işlerinin ayrılması şeklinde tefsir ve kabul edilmekte ve aynı kanunun 75. maddesinin son kısmında ise (güvenliğe ve edep törenlerine, kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir) denilmektedir. Memleketimizde azınlıkta bulunan Musevi ve İsevi vatandaşların dinî itikat ve âmel şekillerine hiçbir suretle müdahale edilmemiş ve bilâkis tamamen serbest bırakılmıştır. Bu toprağın hakiki evlâtları ve hakiki sahibi bulunan Müslüman Türk vatandaşların din ve vicdan hürriyetlerine, amel ve ibadet şekillerine de müdahale edilmemek iktiza edeceğine ve Partimiz programının 14. maddesinde ise (Partimiz lâikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder, din hürriyetini, diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır), diye yazılı olduğuna göre, müvekkillerimiz ve seçmenlerimiz bulunan Müslüman Türk vatandaşların ısrarlı ve haklı isteklerine istinaden ezan ve kametin tercüme halinde okunmasına dair 4055 sayılı kanunla değiştirilen Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin ikinci fıkrasında yazılı (veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) ibaresinin kaldırılması hususunda hazırladığımız kanun teklifini Yüksek Kamutaya arz ederiz" (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. I, 19.09.1950, 3).

Ezanın tekrar Arapça okunmasına dair verilen gerekçeler Adalet Komisyonu tarafından raporlanıp Yüksek Başkanlığa gönderilmiştir. Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 14.VI.1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulmasına karar verilen Arapça ezan okunması memnuniyetini vazeden Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı ile yine bu konuda Kayseri Milletvekili General İsmail Berkok ve 13 arkadaşının ve yine Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın ayrıca Yüksek Başkanlığa sunduğu kanun

teklifleri komisyona gönderilip incelenmiştir. Gerekçeler incelenmiş ve çıkarılan sonuca göre, Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesinin doğru olmadığı ve bu fıkranın değiştirilmesi ile Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı vereceğinin anlaşıldığı, dolayısıyla Müslüman vatandaş çoğunluğunu rahata erdirmek, Anayasaya sadakat göstermiş olmak, vicdan ve din serbestisini her hangi bir zorlama altında bulundurmamak amacı ile Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değişikliği hakkındaki hükümet tasarısı komisyonca kabul edilip, tasarının gündeme alınmasına karar verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.I, 19.09.1950, 4-5).

İlk olarak kürsüye kanun teklifini savunmak için Başbakan Adnan Menderes gelmiştir. Son derece hukuki olarak hazırlanan savunmasının temelini kanun teklifinin neden hazırlandığı, toplumun bu konudaki hassasiyetleri üzerine inşa etmiştir. Menderes konuşmasının devamında şunlardan bahsetmiştir: *“Muhterem arkadaşlar; Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubu'nda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayınlanması neticesinde kanuni mâniin kaldırılmış olduğu telâkkisinin hâsıl olması ve bâzı vatandaşların Arapça ezan okuması muhtemel olduğu için bu bapta Hükümetçe Meclise sevkemiş olduğumuz lâyiha'nın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstacelen müzakere edilmesini yüksek tasvibinize arz ediyorum”* (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.I, 19.09.1950, 181). Başbakan Menderes'in ardından Meclis Başbakanın bahsettiği, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değişmesi hakkındaki tasarının raporu, Adalet Komisyonunca yazılmış, tabi ve tevzi edilmiştir. Tasarının hemen gündeme alınması için yazılı teklif sunularak mecliste oylanması kabul edilmiştir.

Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu adına TCK'nın 526. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki tasarı raporunun aleyhinde söz almıştır. Türkiye'de milli devlet ve milli şuur politikasının, Cumhuriyet ile birlikte kurulduğunu belirten Eyüboğlu, bu politika gereği olarak ezan konusunun bir dil ve milli şuur meselesi kabul edildiğini belirtmiştir. Milli devlet politikasının, mümkün olan her yerde Türkçe'nin kullanılmasını emrettiği ve Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını daima tercih ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Türkçe ezan, Arapça ezan konusu üzerinde bir politika tartışması açmaya taraftar olmadıklarını, fakat milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacaklarını dile getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. I, 19.09.1950, 182).

Cemal Reşit Eyüboğlu'nun ardından Demokrat Parti Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu: *“Atatürk her şeyi Türkçeleştirmek kaidelerini ortaya attığı zaman acaba İslam dinine ait olan kitapların Türkçe'ye tercümesi mümkün müdür diye bir tecrübeye başvurulmuştu. Atatürk bu meyanda ilk defa ezanın Türkçe okunmasına karar verdi. Bilahare Arapça ezan okuyanları tecziye etmek üzere de bir ceza müeyyidesi olarak, ceza kanununa bir hüküm kondu. Atatürk inkılâbı; gazetelerin yazdığı gibi umdesi değil, Atatürk memlekette yapmış olduğu inkılâpların millet tarafından hazmedilmesine esas olarak kabul etmişti. Bu bir dil meselesi değil; Allahu Ekber ile Tanrı Uludur kelimeleri ikisi bir manaya gelmez. Biz eski zamanlara ait kitapları okursak, birçok tanrılar olduğunu görürüz, yağmur tanrısı, yer tanrısı ve saire. Binaenaleyh Tanrı Uludur deyince bunların hangisi uludur? Binaenaleyh İslam dini, Müslüman dili kaidelerine göre Müslüman camilerinde ancak din dili ile olur. Ve bunu da memleketin yüzde doksan sekizi, bizi seçenler, bizden istemişlerdir.”* diye ezan meselesine muhalefet edenlere cevap vermiş ve sözlerine bu değiştirilmek istenmeyen kanunun kıpkırmızı komünist koktuğunu ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. I, 19.09.1950, 183). Yine akabinde Demokrat Parti Ankara milletvekillerinden Talat Vasfi Öz, Arapça Ezan Yasağı'nın kaldırılması ile ilgili söz alarak ezanın yalnız bir çağrı olmadığını, aynı zamanda belirli vakitlerde hususi terimlerle yapılan özel bir ilan olduğunu vurgulamıştır. Öz, ezan dizelerinin Peygamber efendimiz tarafından tayin edildiğini, bu hususi dizelerin vahiy şeklinde indiğini ve ezanın farzı kifaye olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Peygamberin emrettiği şekilde ezanın okunmaması halinde namazın geçerliliğinin uygun

olmadığını söyleyen din adamlarının olduğunu söylemiştir. Son olarak 1932-1950 yılından beri yani 18 yıl süre ile 18 milyonun %98'ini teşkil eden Müslüman milletin baskılara maruz kaldığına ve ezanla ilgili müdahalenin kaldırılması hadisesinin ramazan ayının arifesi olan mübarek bir cuma gününe tesadüf etmesine dikkat çekmiştir.

Talat Bey'den sonra hem iktidar hem de muhalefet tarafı kanun aleyhine ve lehine söz alarak daha çok kanunun içeriğine yönelik değil, usul yönünde yaşanan sıkıntılardan bahsetmiştir. Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı ile Kastamonu Muzaffer Ali Mühtö arasındaki söz düellosu uzun sürmeden oylamaya geçilmiştir. Oylama neticesinde, Anayasa'nın 526. maddesinin değiştirilmesi kararı 16 Haziran 1950 tarihinde kabul edilmiştir. Oylamada oy birliğinin ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bulunmaması dikkat çekicidir. Bundan sonra valiliklere gönderilen yazıda Arapça ezan okunabileceği bildirilmiştir (Avşar & Emre Kaya, 2017, 148).

2-Ezan Yasağının Kaldırılmasına Yönelik Bir Değerlendirme

Arapça Ezan Yasağı'nın getirilmesi ve kaldırılması arasındaki döneme damgasını vuran en temel husus laiklik idi. Laikliğe, Türkiye'nin seküler yaşamında devletin dini kontrol altına alma girişimi olarak bakılmalı. Özellikle Mustafa Kemal Paşa saltanatın kaldırılması sırasında zihinsel manada Osmanlı saltanatının devam ettirilmesi hususunda kendisine karşı muhalif kesimi gördükçe, Halifelik kaldırılmasının bir o kadar zor olduğunu farkındaydı. Bu sebeple Halifelik kaldırılmasının temelinde o zihinsel düşüncenin en azından bir kopuş yaşaması önemliydi. Halifelik kaldırılması sonrası yapılan laiklik odaklı reformların hemen tümünde Osmanlılık kisvesinin İslami bir karakterden arındırılması amacı vardı. Kemalist rejimin Arapça Ezan Yasağı'nı getirmesini İslami unsurlarla birlikte değerlendirmemek gerekir. Orada İslam'ın Türkleşmesi daha da özelde Türkçülük hamurunun eklenmesi sonucu çıkarılmalıdır. 1930'ların düşünsel yapısında Mustafa Kemal'e bir Martin Luther olarak bakma geleneğini oluşturma evresidir. Bu evrenin bir politik inşa sürecinde kullanılması da dinsel motiflerin bir arada kullanılması gerekiyordu. Öyle ki Türklerin amentüsü olarak bakılan Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik böyle bir tavır takınılması İslam'ın Türkleşmesi şeklinde algılanmalıdır. Bu sebeple ezanın Türkçeleştirilmesi mevzuu bir tür İslam'dan uzaklaşma olarak değil de 1930'ların ulusalcılık anlayışıyla değerlendirmek gerekiyor.

Yukarıda belirtilen hususların 1945 yılı ile birlikte değişmeye başladığını belirtmek gerekir. Özellikle taşrada CHP yönetimine karşı laiklik odaklı bir muhalefetin dile getirilmesi, dönemin ekonomik koşullarıyla birlikte değerlendirilmesi öfkeye dönüştüğünü söylemek gerekir. CHP yönetiminin 1945 yılı ile birlikte imam hatip okullarının açılmasına yönelik girişimi, Kuran kurslarının açılmasına ses çıkarılmaması, en önemlisi tekke ve zaviyelere yönelik eskisi kadar sert tutum takınılması muhalif kesimin desteğini sağlamak içindir.

Nitekim 1950 genel seçimleriyle birlikte taşrada CHP'ye muhalif bir tavır takınılması sonucu çıktı. DP'nin ilk girişimi olan Arapça Ezan Yasağı'nın Meclis'e getirilmesinde CHP adına söz alan milletvekillerinin yasa karşısında normatif bir dil kullandıklarının özellikle belirtilmesinde fayda var. Genellikle bu yasanın neden çıkarıldığına yönelik ana muhalefet partisi temsilcilerinin savundukları ana düşünce:

Türkiye'de milli devlet ve milli şuur politikasının, Cumhuriyetle birlikte kurulduğunu, bu politika gereği olarak ezan konusunun bir dil ve milli şuur meselesi kabul edildiğini ve Milli devlet politikasının gereği olarak mümkün olan her yerde Türkçe'nin kullanılmasını emrettiği ve Türk vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını daima tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Yine muhalefet parti milletvekillerinin geneli Türkçe ezanı, Arapça ezan konusu üzerinde bir politika tartışması açmaya taraftar olmadıklarını, fakat milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacaklarını dile getirmiştir.

Muhalefet parti temsilcilerinin savunma ile destekleme arasında gidip geldikleri dönemin koşulları içerisinde mesaj diline dikkat ettikleri görülmektedir. Özellikle bu konunun partiler üstü bir mesele olduğu, halkın isteği ölçüsünde siyaset malzemesi yapmamaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak DP'lerde bu tavrın olmadığını dahası bunun bir siyaset malzemesi olarak kullanıldığı yer yer ise bazı milletvekillerinin konuşmalarında da anlaşıldığı üzere halisane bir biçimde savunulmaya çalışılmıştır. Meclis görüşmelerinde İsmet İnönü'nün partiye bu konuda en azından ılımlı davranmalarını, Arapça Ezan Yasağı'nın kaldırılmasının herhangi bir inkılaba ters düşmeyeceğini, dahası o günün koşullarında Arap kültürünü Türk kültürü etkisinden kurtarmak amacıyla bu kararın alındığını söylediği görülmektedir.

Arapça Ezan Yasağı kaldırıldıktan sonra belki şu soru da akıllara gelebilir. Arapça Ezan Yasağı kaldırıldığına göre sıra Türkçe hutbenin kaldırılmasına gelebilir miydi? Esasen bu sorunun da cevaplanması gerekiyordu. 1926 yılında Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, gelen birçok tepki üzerine içerisinde ulus-devlet inşa süreçlerine yardımcı olabilecek vatanın müdafaası, kardeşlik, bayram haftaları, askerliğin şerefi, devlet, vatani yüceltmek vb. gibi kavramları içeren bir dizi Türkçe hutbe örneklerini yayınlamıştır. 1932'de ise artık hutbelerin tamamı veya önemli bölümlerini içeren kısımlar Türkçe okunmaya başlanmıştır. Aynı şekilde namazın Türkçe kılınması bu döneme denk gelir. Her üç uygulama ezan, namaz ve hutbenin Türkçeleştirilmesi esasen ulusalcılık anlamında düşünülmelidir. Arapça Ezan Yasağı'nın kaldırılmasından sonra Türkçe namaz uygulamasının terk edildiğini, Türkçe hutbede ise devamlılığın sağlandığını belirtmek gerekir. Meclis görüşmelerinde ezan, namaz ve hutbe ile ilgili hususların ise tartışılmasının uzun sürmediği Meclis zabıt ceridelerinden anlaşılmaktadır. Ancak iktidar-muhalefet ilişkileri açısından belki daha sonraki yıllarda CHP iktidarını devam ettirmiş olsaydı, ezan yasağının kaldırılabilmesine dair birçok emarenin olduğu görülecektir. Öte yandan en önemli meselelerden biri de bu yasağın gündeme gelmesinde muhalefetin buna bir şeriat yanlısı yasa teklifi olarak da bakmaması ilginçtir. Zira Cumhuriyet'in kurulduğu andan itibaren özellikle genç Cumhuriyet devrinde dine ait her türlü gelişmelerde bunun bir şeriat yanlısı olabileceğine dair kuşku gerçekten muhafazakâr kesimin kendi içine çekilmesine, dahası Arapça Ezan Yasağı gibi bir konunun gündeme getirilmesi dahi düşünülemezdi. Tüm bu değerlendirme içerisinde belki de söylenilecek en önemli husus Arapça Ezan Yasağı başta olmak üzere getirilmiş olan bu kısıtlamanın amacı İslam'ın Türkçeleştirmek ve Kemalist yönetimin Arap kültürünü Türk kültüründen arındırmak üzere kurulu olduğunu ifade edebiliriz.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra sıra ulus-devlet inşasına gelmişti. Özellikle yeni kurulan Türk Devleti, Osmanlı Devleti'nden almış olduğu heterojen toplum yapısıyla İslam'ın her alanda etkili olduğu bir sistemi başından beri redd-i miras olarak algıladığı belliydi. Bilhassa birçok alanda başlatılan ulusalcılığın tezahürü olan Türkçeleştirme politikası Kemalistleri, İslam'ı Türkçeleştirme şeklinde ortaya çıkardı. Bu gelişmenin yansıması da ezanın Türkçeleştirme uygulamasıdır. 1932 yılı içerisinde kanunlaşan ve 1933 yılında yasaklanan Arapça ezan okuma bir anlamda o dönemin ruhu içerisinde ele alınmalıydı. Zira 1930'lar dünyası artık başka bir çehreye bürünmüştü. Neo-milliyetçilik adı verilen bu çehre başka Almanya ve İtalya kökenli yaklaşımlar nihayet Türkiye'ye de sıçramıştı. "*Vatandaş Türkçe Konuş*" kampanyasına Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlıksız yakalandığını ifade etmek gerekli. Zira hiç kimse ezanın orijini bakımından Arapça'nın terk edileceğini beklemiyordu. Fakat Dr. Reşit Galip tarafından başlatılan ve Mustafa Kemal'in emriyle ezan Türkçeleştirildi. "*Tanrı uludur*" ifadesi artık namaza davet anlamı taşıyordu. 1932'den başlayarak 1950 yılına kadar ezan Türkçe okunmuştur. Ezanı Türkçe okumayanlar hakkında da idari ve adli tahkikat başlatılmıştır. Örneğin Kırşehir ili Kaman nahiyesinde müezzin Yusuf oğlu Hüseyin, ezanı Arapça okuduğu için cezaya çarptırılmıştır. Buna benzer olaylarla birlikte ezanı Arapça okuma girişimi genellikle basın tarafından yobaz irtica girişimi olarak nitelendirilmiştir.

1950 Genel Seçimleri esasında bu uygulamalara yönelik halkın tepkisinin Demokrat Parti’de buluşmasını sağladı. Demokrat Partinin yeni dönemle birlikte halkın ihtiyaçlarından biri olan ezan meselesine eğilmesi gerekiyordu. Zaten Ticani grup tarafından bazı camilerde ezan artık Arapça okunmaya başlamıştı. Bu başlangıç herhangi bir adli işleme de tabi tutulmuyordu. 17 Haziran 1950 tarihinde Demokrat Parti milletvekillerinin önerisiyle Arapça Ezan Yasağı Meclis gündemine getirilmiş, oy çokluğuyla bu yasak sona ermişti. Yasağın kaldırılmasına CHP’li milletvekillerinin büyük çoğunluğu önemli bir tepki göstermemişlerdir. Hatta bu yasağı kaldırmakla laikliğin herhangi bir zarar görmeyeceği, bu yasağının dönemin konjoktürel yaklaşımı içerisinde ele alınması gerektiği konusunda hissiyatlar vardı. Dönemin basını bu konuyu sevinçle karşılarken, camilerde ezanın Arapça okunması ise halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle radyoların başında halk ezanın Arapça okunmasını beklemişti.

Sonuç olarak İslam’ın Türkçeleştirme girişimi olan Arapça Ezan Yasağı dönemin totaliter rejimlerinden etkilenecek ve Kemalistlerin milliyetçi tavırları içerisinde getirilmiş bir uygulamadır. On sekiz yıl boyunca yasaklanan bu uygulama 1950 yılında Demokrat Parti tarafından kaldırılmıştır.

Kaynakça

Anadolu

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Yeni Sabah

Zafer

TBMMZC

TBMM Tutanak Dergisi

Çetin, A. (2014). Ezan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesidisi*, 36-37.

Özçelik, M. H. (2012). Atatürk devrimlerine karşı faaliyetlerle mücadele (1938-1960). *E-Journal of New World Sciences Academy*. 7, 93-114. <https://doi.org/10.12739/10.12739>.

Özpınar, Ö. (2010). *Ezanı anlamak (1. baskı)*. Dib Yayınları.

Akgün, S. (tarih yok). Türkçe ezan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 24, 105-113. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000031

Alkan, U. (2014). Geçmişten günümüze Türklerde ezan mûsikîsi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 37:86-110.

Avşar, Z., & Emre Kaya, A. (2017). Arapça ezan yasağı ve kaldırılması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 95,123-160.

Ayman, H., & Uzun, M. (2014). Ezanın Türkçeleştirilmesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38-39.

Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, şeyh, devlet (1. baskı)*. İletişim Yayınları.

Cündioğlu, D. (1999). *Bir siyasi proje olarak Türkçe ibadet*. Kitabevi Yayınları.

Demokrat Parti programı. (1946).

- Dikici. (2010). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi bağlamında Türkçe ezan denemesi ve buna gösterilen tepkiler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 10, 77-104.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi* (3. baskı). Yordam Kitap.
- Ersanlı , B., Özdoğan, G. & Uçarlar, N. (2014). *Türkiye siyasetinde Kürtler* (3. baskı). İletişim Yayınları.
- et-Tayyar, A. b. (2003). *Tüm detaylarıyla namaz* (1. baskı). Guruba Yayınları.
- Gözaydın, İ. (2016). *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde dinin tanzimi* (1.baskı). İletişim Yayınları.
- Gez, B. O. (1996). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi aşamalarından biri: Türkçe ezan ve uygulamaları. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 6, 150-163.
- Kırkpınar, L. (2018). Demokrat Parti (DP) ve din-siyaset ilişkisi (1946-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 36, 349-359.
- Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti karşısında CHP* (1. baskı). Timaş Yayınları.
- Koca, F. (2015). Ezanı güzel okumayı öğrenme hususunda bir çalışma (kalıp ezan çalışması). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 56:133-148. [https://doi: 10.1501/Ilhfak_0000001437](https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001437).
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti'nin 1950-54 dönemi din siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 3, 137-171. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001425.
- Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri* (1. baskı). TBMM Basımevi.
- Zengin, M. (2015). *İbadet dilini Türkçeleştirme çabası olarak Türkçe ezan örneği*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.